

4

Tussen vreemdheid en eigenheid: werken aan een gaaf gelaat

Gili Yaron

Elke ochtend, voordat ik aan de dag begin, neem ik eerst een uurtje de tijd om mijn door de nacht onderbroken zelf weer bij elkaar te rapen. Ik wrijf de slaap uit mijn ogen, poets mijn tanden, was mijn gezicht, breng hydraterende crème aan, trek dat ene vervelende haartje uit de moeder-vlek op mijn linkerwang, maak mijn ogen op, doe mijn contactlenzen in, en kam mijn haar. Langzamerhand verdwijnt dat enigszins riekende, warrige hoopje mens dat nogal onwillig uit bed stapte. Stukje bij beetje wordt zij weer mij.

Mijzelf zijn is dus niet zo vanzelfsprekend. Mijzelf zijn vergt werk. Kennelijk is een zelf, voorzien van nachtadem, droge huid en bijziendheid niet helemaal acceptabel. Als ik op een dag mijn huis niet uitga en al dat werk eens verzuim, blijven de gordijnen dicht en de deur op slot. Zelfs de postbode krijgt me dan niet te zien. Althans, niet voordat ik op z'n minst een blik in de spiegel heb geworpen. Even checken of ik ermee door kan.

Om de buitenwereld tegemoet te treden, heb je blijkbaar een gezicht nodig. Welbeschouwd is zo'n gezicht een raadselachtig lichaamsdeel met meerdere betekenissen (Black, 2011). Ik noem er, in vogelvlucht, drie. Allereerst is het gezicht de belangrijkste drager van non-verbale communicatie. Zo heeft een opgetrokken wenkbrauw, knipoog of scheve glimlach vaak meer zeggingskracht dan gesproken taal. Maar een gezicht spreekt niet alleen in de zin dat het informatie overdraagt, het spreekt ook áán. Dit is de tweede, ethische dimensie van het gelaat (Van Manen, 1998). Zonder een gezicht kunnen we elkaar niet onder ogen komen als leden van dezelfde, menselijke gemeenschap. Zonder een gezicht kunnen we namelijk geen aanspraak maken op rechten, of aangesproken worden op plichten. Het gezicht overstijgt hiermee het materiële. Het is niet alleen een anatomische, maar ook een metaforische structuur: de vesting van

onze medemenselijkheid. Ten slotte – en dit is het aspect dat ik in hier wil verkennen – is het gezicht het lichaamsdeel dat het meest wordt geassocieerd met iemands identiteit¹. Meer nog dan de handen of de stem is het gezicht een uiting van ‘wie iemand is’.

Maar soms is dat gezicht ‘anders dan anders’. Sommige mensen hebben een afwijkend² uiterlijk; een uiterlijk dat niet voldoet aan standaarden van normaliteit, heelheid of schoonheid. Of de afwijking aangeboren is of verkregen – deze mensen brengen hun gezicht in ieder geval minder makkelijk in het gareel dan ik in mijn ochtendritueel. Ervaren zij hun gezicht als eigen? En wat houdt dat eigenlijk in, je al dan niet identificeren met je gezicht?

In dit essay hoop ik op deze vragen een antwoord te vinden. Het abstracte concept ‘identificatie’ benader ik hierbij via het analyseren van levensverhalen. Deze heb ik verzameld tijdens interviews met mensen die hun oogkas, neus of oor zijn verloren in het kader van de behandeling van kanker in het hoofd-hals gebied. De beschadiging aan hun gezicht verbergen zij achter een siliconen gelaatsprothese. Elise en Leah³ zijn twee van de mensen die ik voor mijn onderzoek sprak. Beiden missen hun neus. Hun verhalen geven, ieder op een eigen manier, een indringend beeld van wat het betekent om te leven met een beschadigd gezicht.

Het lichaam als beeld: het verhaal van Elise

Elise is een pittige, verzorgde vrouw van 65. Vijftien jaar geleden ontdekte zij een vreemd plekje op de rand van haar rechter neusgat: een wond die maar niet genas. De huisarts schreef allerlei zalfjes voor, maar deze boden geen soelaas. Ten slotte verwees hij haar door naar het ziekenhuis. Daar ontdekte de specialist een tumor in haar neustussenschotje. Deze was al zodanig gegroeid dat Elise's neus moest worden geamputeerd.

Elise had zich goed voorbereid op de eerste confrontatie met haar beeltenis na de operatie. Ze maakte zich van tevoren een voorstelling van haar gezicht zonder neus. Ook peilde ze de reacties van haar vriendinnen en haar man, die bij haar zaten op het moment dat het verband eraf ging. Haar aanblik in de spiegel was zoals ze verwachtte. Desondanks overviel haar toen een enorm verdriet, een verdriet dat tot op de dag van vandaag niet is afgenomen. ‘Ik ben er nog niet aan gewend (...), elke ochtend sta ik weer naar die platte apenkop te kijken’, zegt ze.

Enkele maanden na de operatie kreeg Elise haar eerste neusprothese, een exemplaar dat met speciale lijm aan het gezicht wordt geplakt.

Deze
een
zo la
die l
neu:
ze th
prot
een
van

Maa
prot
van
in he
bijve
appa
Als E
aanr

Elise
aan l
stare
hier
valt
echt

Naas
vree
vluch
niet-
Elise
inter
zijn c
Ze kr
maai
botw
en bl
deze

Deze prothese was volgens haar maar 'een grof ding'. Elise zocht en vond een andere kliniek met meer 'gestroomlijnde' protheses. Toch heeft ze net zo lang met de prothesemakers onderhandeld tot ze een kunstneus kreeg die haar helemaal beviel. Een smalle, rechte, die meer lijkt op haar oude neus. Maar Elise 'sleutelt' ook nog eens zelf aan haar prothese. Zo brengt ze theatermake-up aan op haar prothese voordat ze uitgaat en kookt ze de prothese uit als de 'poriën' door de schmink zodanig verstopt raken dat er een te mat effect ontstaat. Ook knipt ze soms de rafelig geworden randen van een versleten prothese bij.

Maar Elise's gezicht blijft toch zichtbaar anders. De overgangen tussen de prothese en haar wangen vallen haar op, en ook de kleur en consistentie van de prothese zijn egalier en matter dan bij een echte neus. Hoezeer dit in het oog springt, is sterk afhankelijk van lichtval: de neonlichten in de lift bijvoorbeeld, zijn genadeloos. Ook is er verschil tussen het daglicht in haar appartement en dat in de kliniek waar haar protheses worden gekleurd. Als Elise thuiskomt met een nieuwe prothese, lijkt deze anders dan bij het aanmeten. Op foto's geeft de flits een 'popperig' effect.

Elise's prothese valt ook anderen op. Zijn haar naasten inmiddels gewend aan haar aanblik, in openbare ruimtes heeft zij regelmatig te maken met starende blikken en schofferende opmerkingen van onbekenden. En ook hier speelt lichtval een belangrijke rol: als Elise 's avonds op straat loopt valt de grens tussen prothese en huid nauwelijks op. In de volle zon kan ze echter rekenen op veel bekijks.

Naast lichtval drukken ook ruimte en tijd hun stempel op interacties met vreemdelingen. Als Elise iemand op straat passeert, is de ontmoeting te vluchtig om een respons uit te lokken. Voordat de voorbijganger die net-niet-aan-te-wijzen vreemdheid aan haar gezicht heeft geregistreerd, is Elise al drie stappen verder. Andere openbare ruimtes genereren andere interacties. Bussen, kassa's, restaurants; in zulke openbare gelegenheden zijn onbekenden voor een kwartier of een uurtje tot elkaar veroordeeld. Ze krijgen dan de gelegenheid om hun nieuwsgierigheid vrij baan te geven, maar worden er tegelijkertijd door hun geweten van weerhouden om botweg te staren. Dit resulteert in een netelig spel van blikken ontmoeten en blikken ontwijken. Mensen met een ander uiterlijk, zoals Elise, krijgen in deze context meer aandacht dan anderen.

De blikken en opmerkingen maken Elise soms opstandig. Ondanks de moeite die ze zelf heeft met haar uiterlijk – ze barst regelmatig voor de spiegel in huilen uit – tolereert ze van anderen geen afwijzende reacties. Ooit raadde ze twee pubermeisjes die haar aangaapten en daarbij giechelden aan: 'Je moet eens aan je moeder vragen of ze je misschien wil opvoeden.' Maar Elise gebruikt ook andere, meer subtiele methodes om ongewenste aandacht te hanteren. Ze probeert de aandacht van haar gezicht af te leiden door opvallende merkkleding te dragen. Haar uitgesproken stijl is sinds de amputatie een strategie geworden. Om dezelfde reden zet ze haar felle blauwe ogen extra aan met kohlpotlood en mascara. Ook haar positionering in publieke ruimtes is een middel geworden om nieuwsgierige blikken te vermijden. Als ze op straat loopt, zoekt ze welbewust de schaduw op. Op een terras zit ze liever in een hoek dan in het midden.

Uit Elise's verhaal blijkt dat haar veranderde uiterlijk haar vooral onbehagen oplevert. Het lijkt erop dat zowel anderen als zichzelf haar prothetische gelaat in zekere zin afwijzen. Blijkbaar is het iets om je voor te schamen, iets dat gecamoufleerd en verborgen moet worden. Natuurlijk zijn de meeste mensen zo beleefd om niet te staren en heeft de enkeling die wel staart niet altijd kwade bedoelingen. Elise geeft zelf aan dat kijken, en nogmaals kijken, een natuurlijke reactie is op het waarnemen van iets onverwachts. Toch zit ook in deze meer 'onschuldige' blikken een aanname verborgen over wat gewoon is en wat afwijkend. In het slechtste geval wordt die aanname gekoppeld aan een veroordeling: zo hoort een menselijk gezicht er niet uit te zien. Er is iets mis met die vrouw met die gekke neus. Zij is echt niet normaal⁴.

Ondanks Elise's afwijzing en vermijding van haar eigen aanblik, herkent ze zich er wel in. Is hier sprake van identificatie? In eerste instantie lijkt het antwoord bevestigend: ze ziet een beeld dat identiek is aan zichzelf. Toch is hier niet alles mee gezegd. Het gezicht dat Elise in de spiegel ziet, wil ze niet. Liever zou ze anders zijn: normaal of heel, misschien. In haar afwijzing van de 'apenkop' zit een verwijdering, een afstand tussen beeld en zelf. Haar aanblik is haar weliswaar eigen, maar tegelijkertijd ook vreemd aan wie zij werkelijk is. Niet voor niets zegt ze over dat beeld in de spiegel: 'Dit ben ik niet.'

Je al dan niet identificeren met je eigen beeltenis heeft blijkbaar twee lagen. Enerzijds gaat het om het herkennen van je uiterlijk zoals dat is, anderzijds om je te verhouden tot – en te verlangen naar – hoe je graag

zou willen zijn. Zoals de Nederlandse filosofe Jenny Slatman schrijft: 'De spiegel geeft ons onze buitenkant; een beeld waarmee we ons willen vereenzelvigen, of juist niet.' (2008, p. 104).

De nieuwe gewoontes die Elise heeft ontwikkeld om met haar gezicht om te gaan, geven uiting van precies dit verlangen naar een gezicht dat voldoet. Sommige van deze gewoontes zijn pogingen om haar onwelkome gelaat uit de weg te gaan. Elise ontwijkt spiegels, camera's en de ogen van anderen. Ze wil haar beeltenis niet onder ogen komen. Ze wil een ander beeld, een beeld waar ze zich wel mee kan vereenzelvigen.

Andere gewoontes, zoals het schminken of in de schaduw lopen, zijn pogingen om de vreemdheid van die beeltenis uit te bannen en het werkelijke uiterlijk te laten samenvallen met het gewenste uiterlijk. In die zin lijkt ze niet veel anders dan ik, wanneer ik 's ochtends mijn gezicht was, insmeer en opmaak.

Toch zit er een verschil in onze verhalen. Elise moet veel meer lichamelijke vreemdheid bedwingen om een voor haar acceptabel beeld te benaderen. Sterker nog: dat beeld zal nooit voldoen. Iemands uiterlijk is namelijk pas acceptabel als het rijmt met allerlei criteria die bepalen wat in onze cultuur als normaal geldt, en wat niet. Maar wat Elise ook doet, haar aanblik zal nooit overeenstemmen met deze normen. Hoeveel zij ook aan haar gezicht 'sleutelt', Elise krijgt toch dagelijks te maken met de blikken en de opmerkingen. Dag in dag uit zet ze al haar nieuwe gewoontes onvermoeibaar in, en nog valt ze op.

Om dit verschil te illustreren: als ik op mijn thuis-blijf-dag uiteindelijk toch de deur opendoet voor de postbode, zal hij niet opkijken van mijn rommelige uiterlijk. In zijn ochtendronde komt hij waarschijnlijk wel meer onverzorgde mensen tegen. Maar als Elise opendoet zonder haar neusprothese, rent de postbode misschien wel weg. De prijs die zij moet betalen als zij nalaat om te 'sleutelen' aan haar uiterlijk is vele malen hoger dan de prijs die ik betaal – hoogstens een verwonderende blik, als de postbode erg oplettend is.

51

In weerwil van dit verschil vertonen Elise's verhaal en het mijne ook een onderliggende gelijkenis. Of we onze buitenkant nou accepteren of afwijzen, dat uiterlijk is namelijk altijd al wezensvreemd, on-eigen. In ons beider verhalen verschijnt het gezicht vooral als afbeelding, als visueel tafereel. Maar een afbeelding kan nooit samenvallen met datgene waar

het voor staat. Een representatie verdubbelt per definitie de realiteit. Jezelf in iets herkennen, je ermee identificeren, veronderstelt die dubbelheid. Elise's beeltenis is, net als haar naam of haar burgerservicenummer, altijd iets anders dan zichzelf. En dit geldt ook voor mij. In de verhouding tot het eigen uiterlijk zit dus iets van vervreemding. 'Zich verhouden tot' impliceert immers een dialoog tussen degene die zich verhoudt en datgene waartoe verhouden wordt. En deze kunnen logischerwijs niet één en dezelfde zijn. Dit perspectief op het eigen lichaam als object van bewuste reflectie noemt de Franse fenomenoloog Gabriel Marcel 'een lichaam hebben' (Halsema, 2000). Hiermee wil hij de afstand uitdrukken tussen het waargenomen lichaam en het zelf dat dit lichaam waarneemt.

Naast het waargenomen zelf is ook deze waarnemende zelf in Elise's verhaal te vinden. Haar verhouding tot haar veranderde lichaam behelst immers meer dan beeld- en blikvanger zijn. Elise kan bijvoorbeeld niet meer haar neus snuiten. De prothese sluit haar neusholtes niet hermetisch af, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor het uitblazen van neusvocht. Ook hindert de prothese haar neusademhaling. Zij slaapt dus liever zonder. Bovendien raakt ze haar neus tijdens het omwoelen dan niet kwijt. Het missen van een neus en dragen van een prothese zorgen blijkbaar niet alleen voor een ander beeld, maar ook voor allerlei veranderingen in lichamelijke functies en ervaringen. Deze veranderingen hangen samen met de wijze waarop iemand de wereld beleeft. Marcel noemt dit perspectief op het eigen lichaam, waarbij het niet het object is van onze waarneming maar de grondslag voor die waarneming: 'een lichaam zijn'. Waar het lichaam als beeld publiek terrein is, is het ervarende lichaam privé. Alleen Elise zelf heeft er toegang toe. Welke impact veranderingen in het lichaam dat iemand 'is' kan hebben voor het zich eigen maken van een ander ge-
laat, zal ik nu verduidelijken aan de hand van het verhaal van Leah.

Leahs verhaal: de geleefde ervaring van een veranderd lichaam

Twee jaar geleden is bij Leah (47) een gezwel in de mondholte geconstateerd. De behandelende specialist besloot meteen over te gaan tot amputatie van het aangetaste gebied, waarbij niet alleen Leahs neus is verwijderd, maar ook een deel van haar bovenlip en bovenkaak. Na een periode van tien maanden, waarin het behandelde gebied langzamerhand genas, heeft ze een plakprothese ontvangen. Door de kanker en daaropvolgende operatie en bestralingen kreeg Leah te maken met verschillende vormen van functieverlies. Eén hiervan is haar vertraagde perceptie van geuren.

Regelmatig komt het voor dat haar man een kook-walm uit een naburig huis al een hele tijd waarneemt, voordat Leah het ruikt. Wordt voor hem de geur geleidelijk aan steeds sterker, voor Leah doemt de geur plotseling op. Daarnaast zijn Leahs traanbuizen beschadigd, waardoor haar oogvocht niet meer wordt afgevoerd. Hierdoor ziet ze wazig en verliest ze soms haar evenwicht.

Leah heeft ook last van andere lichamelijke veranderingen die niet zo eenduidig onder te brengen zijn onder het kopje 'functieverlies'. Het warme water over haar gezicht laten stromen bij het douchen, zoals ze vroeger graag deed, kan nu niet meer. Als zij dit zou doen, zou ze verdrinken in het water dat haar luchtpijp binnenstroomt via haar onbeschermd neusholtes. Leah heeft dus een nieuwe manier van douchen ontwikkeld, waarbij ze het water aan weerszijden van haar gezicht laat glijden. Ook het feit dat haar bovenkaak deels is verwijderd, geeft problemen. Hierdoor liggen de wortels van haar voortanden bloot en die zijn uiterst gevoelig voor kou: Leah kan alleen buiten komen als het warmer is dan twaalf graden. Zodra de eerste waterige zon aanbreekt in de lente, springt zij weer op haar fiets. Maar vaak moet ze het dan ontgelden met zenuwpijn. Deze pijn treedt ook op als Leah te hard bijt in een pistoletje. Het voelt dan alsof haar voortanden uit haar mond vallen.

Naast het omgaan met deze lichamelijke veranderingen heeft Leah moeten wennen aan het dragen van de prothese. Een siliconen neus is bijvoorbeeld niet erg flexibel; die ligt dwars bij het zoenen. Leahs kleindochtertje van vier wordt vaak geknuffeld door oma, maar krijgt dus geen kus. Daarnaast irriteert de lijm waarmee de prothese aan Leahs gezicht kleeft en voelt de prothese soms 'strak' aan. Thuis draagt ze daarom liever een gaasje over haar blootgelegde neusholte. Maar buitenshuis is deze 'gevaarendriehoek', zoals Leah haar gaasje noemt, weer minder handig. Het levert haar meer starende blikken op dan de prothese en kan bovendien afwaaien en nat worden. De prothese zit wat steviger, maar is ook niet helemaal vertrouwd. Leah gaat niet meer naar de drie Dolle Dwaze Dagen van de Bijenkorf. Ze is veel te bang haar prothese te zullen verliezen in de drukte.

53

Net als bij Elise is Leahs lichaam na de amputatie in zekere zin vreemd geworden. In Leahs geval is echter niet alleen haar aanblik veranderd, maar ook de manier waarop ze de wereld en haar lichaam ervaart. Ik begin bij die veranderde wereld. Vertraagd ruiken of wazig zien, betekent voor

Leah dat de omgeving zich anders aan haar manifesteert dan voorheen: geurloos, wazig en minder stabiel. Maar Leahs ervaring van de wereld verandert ook op een meer subtiele wijze. Pistoletjes hebben in haar wereld een andere betekenis dan in de mijne – voor Leah zijn het potentiële pijnbronnen, die om een voorzichtige benadering vragen. Ook douchekranen beziet Leah anders dan ik. Haar speciale manier van douchen is namelijk alleen mogelijk met een smalle waterstraal. Als ze een bed & breakfast met haar man heeft geboekt, controleert ze dus altijd eerst de faciliteiten in de badkamer.

Deze voorbeelden laten zien dat Leahs veranderde gelaat een nieuwe, minder vanzelfsprekende verhouding tot haar eigen lichaam betekent. Sinds de amputatie doet dat lichaam zich immers voor als locus van pijn, ongemak en 'gedoe'. Ze moet er voorzichtig mee omgaan: zomaar op de fiets stappen om een boodschap te doen op een frisse lentedag is er niet meer bij. Douchen en eten zijn taken die om een omzichtige benadering vragen. Daarbij heeft Leahs veranderde gezicht een nieuwe soort aandacht nodig. Een natuurlijke neus beschikt over een automatisch reinigingssysteem van neus en holtes, een prothese niet. Daarom moet zij iedere dag haar neusholtes handmatig schoonmaken. Bovendien is dat lichaam nu ook voorzien van prothese of gaasje. Ook die hebben verzorging nodig. Al met al is Leahs gedachteloze vertrouwdheid met haar lichaam verdwenen. Oude routines voldoen niet meer, en hoe ingenieus haar aanpassingen ook zijn, de meeste blijven bewuste aandacht vragen.

De Franse fenomenoloog Merleau-Ponty zou zeggen dat Leahs amputatie haar 'ik kan' heeft veranderd. Met deze term doelt hij op de vanzelfsprekende, belichaamde manier waarop iemand alledaagse projecten zoals douchen of fietsen benadert. Het gaat hier om een vloeiende dialoog tussen lichaam en omgeving: een reeks handelingen die iemand eerst bewust aanleert en vervolgens gedachteloos en vlekkeloos beheerst. Wanneer de 'dialoogpartners' lichaam en wereld optimaal in balans zijn, kunnen ze beide worden vergeten. Als ik douch, sta ik daar niet bij stil. Ik kán het gewoon. Mijn lichaam, de douchehandelingen en de badkamer verdwijnen naar de achtergrond en ik richt me op andere zaken, zoals naar hartenlust zingen. Maar dit is voor de douchende Leah nagenoeg onmogelijk. Zij kan niet meer zo onbevangen douchen als voorheen. Het risico te zullen verdrinken, is daarvoor te reëel. Haar blootgestelde neusholtes laten zich niet vergeten.

Toegegeven, ook mijn lichaam kan op elk moment acuut om aandacht

vragen. Als ik shampoo in mijn oog krijg bijvoorbeeld. Dan zijn het de lijn van de melodie en het plezier die verdwijnen, terwijl ik me plotseling bewust word van mijn lichaam als object – het lichaam dat ik heb, in Marcells termen. Zodra de zeep uitgewreven is, heb ik mijn lichaam niet meer, maar ben ik dat lichaam. Mijn lijf wordt weer de basis van waaruit ik mijn wereld ervaar. Het is precies deze overgang die bij Leah minder vanzelfsprekend is. Leah bedingt dan wel een nieuwe douchehouding en een nieuwe balans, maar deze blijven precair. Zij kan haar lichaam niet zo volledig vergeten als ik. Steeds moet ze berekend zijn op onderbrekingen die haar van 'zijn' naar 'hebben' voeren. Hiermee verschijnt dat lichaam als een vreemd, on-eigen object.

Lichamelijke identiteit is een werkwoord

De verhalen van Elise en Leah illustreren twee mogelijke modaliteiten van lichamelijke ervaring. Hun andere gezicht kan als object verschijnen, maar vormt ook de grondslag voor hun ervaring van de wereld. Voordat ik doorga op wat dit betekent voor hun vermogen zich met hun gezicht te identificeren, is het belangrijk om hier te benadrukken dat het lichaam als object – het lichaam dat iemand heeft – niet alleen beleefd kan worden als beeld, maar ook als pijnlijk, ongemakkelijk of hinderlijk (Svenaeus, 2011). Het lichaam als grondslag van de ervaring daarentegen – het lichaam dat iemand is – wordt zelf niet ervaren, maar is de bron of het 'nulpunt' van de ervaring. In deze lichamelijke modus ga je op in datgene waar je mee bezig bent, en vergeet je je lichaam. Een lichaam zijn sluit dus een lichaam hebben uit. En andersom: als je gericht bent op je eigen beeld, dan ervaar je dat lichaam niet meer 'van binnenuit'. Dit is precies het probleem van bijvoorbeeld een scholiere die zenuwachtig wordt van het geven van een spreekbeurt. Zij is zo druk bezig met hoe ze overkomt op haar publiek, dat ze zich niet kan richten op de inhoud van de presentatie. Gehakkel en gestotter zijn het gevolg.

Andersom geldt dat iemand die helemaal opgaat in het oreren, amper stilstaat bij haar knellende schoenen. Alleen als de sensatie echt hinderlijk wordt, verandert zijn in hebben.

Om terug te keren naar de vraag waar ik dit essay mee begon: wat betekent dit allemaal voor het vermogen zich te identificeren met een ander gezicht? Het antwoord is dat identificatie een complex fenomeen is, dat meerdere dimensies beslaat: herkenning, acceptatie, gewenning en vertrouwen. De verhalen van Elise en Leah laten zien dat identificatie op één of meerdere van deze dimensies kan haperen of zelfs spaak lopen.

Laat ik beginnen met het lichaam als visueel object. Hier betekent identificatie een zich verhouden tot een veranderd uiterlijk, dat zowel vreemd is als eigen. Het wordt herkend, maar is tegelijkertijd op een fundamenteel niveau wezensvreemd. Als we zeggen dat iemand zich met dat gelaat identificeert, bedoelen we dus dat hij zich erin herkent én dat hij dat gelaat ook accepteert. Dit accepteren is geen statisch uitgangspunt, maar een dynamisch, voortdurend proces: een levenslang project. Het gebeurt aan de hand van allerlei gewoontes, waarmee iemand lichamelijke vreemdheid probeert te bedwingen. Mijn ochtendritueel en Elise's geschmink en 'gesleutel' aan haar gezicht, zijn manieren waarop wij ons gelaat 'eigen maken'. Elise moet hierbij echter veel meer werk verrichten dan ik. Sterker nog: haar vreemdheid laat zich niet beheersen. Misschien is het voor haar hiermee onmogelijk geworden om haar andere gezicht te aanvaarden, en zal het nooit helemaal eigen worden. Misschien kan ze dit gezicht hoogstens tolereren.

Het andere gezicht verschijnt echter niet alleen als visueel object – het kan ook als pijnlijk, ongemakkelijk of hinderlijk worden ervaren. Zo dwingt Leahs gezicht regelmatig gerichte aandacht en zorg af. Wat dit betekent voor het vermogen zich met dat gezicht te identificeren, laat zich het beste verklaren aan de hand van het contrast met het lichaam dat Leah is. Zoals ik illustreerde, heeft Leah een nieuwe verhouding tot haar veranderde lichaam en wereld ontwikkeld. Aan de hand van nieuwe gewoontes – anders eten, anders douchen – heeft ze de balans tussen lijf en omgeving herijkt. Met deze routines heeft Leah het onbekende, vreemd geworden gezicht waarmee ze door de amputatie te maken kreeg, tot op zekere hoogte weer eigengemaakt. Dit is een vorm van identificatie. Toch is Leahs lichaam minder vanzelfsprekend en meer kwetsbaar geworden. Ze wordt dagelijks met allerlei onderbrekingen en hindernissen geconfronteerd. Bovendien is haar basale belichaamde houding, haar 'ik kan', er niet één van onbezonnen vertrouwen, maar is ze zich steeds bewust van potentieel ongerief. Hierdoor is haar verhouding tot haar lichaam afstandelijker geworden. Zij kan dat lichaam niet gemakkelijk vergeten en gaat niet zo onbevangen op in haar projecten als voorheen. Haar lichaam is vervreemd.

Samenvattend kan ik zeggen dat zowel Elise's als Leahs gezicht tegelijk vreemd en eigen is. Het lichaam als beeld is herkenbaar, maar niet gewenst. Het lichaam als grondslag van de ervaring raakt door de veranderingen onbekend, wordt vervolgens langzamerhand weer enigszins vertrouwd, maar blijft kwetsbaar voor allerlei onderbrekingen. Identificatie

met
te he
om a
dat g
comj
wel.
beell
ziet.
stooi
maal
ident
digir
dels
gewo
Ook
Maa
– eer
en Le
heid
licha
verh
is eig
prim
para
heid.

Dan
Mijn
tieor
in hu

Not
1 In c
dat
ga
dig
dra
zije
ons
eig

met een ander gezicht is dus enerzijds het vermogen om het eigen beeld te herkennen én te accepteren. Anderzijds is identificatie het vermogen om allerlei nieuwe gewoontes te ontwikkelen die iemand in staat stellen dat gezicht weer te vergeten. De verhalen in dit essay zijn in dit opzicht complementair. Waar Elise haar beeld niet accepteert, doet Leah dat wel. Leah 'sleutelt' niet aan haar neus, zoals Elise doet, en ontloopt haar beeltenis ook niet. Ze kijkt gewoon in de spiegel en aanvaardt wat ze ziet. Op haar beurt heeft Elise veel minder last van allerlei lichamelijke stoorzenders. Haar gelaat is geen bron van pijn en ongemak. Ieder van hen maakt zich haar lichaam op een eigen manier eigen. Uiteindelijk betekent identificatie met een ander gezicht dus vooral veel 'zelfwerk'. De beschadiging van Elise en Leah is hiermee geen eind-, maar een beginpunt: middels allerlei nieuwe gewoontes trachten ze voortdurend zich hun vreemd geworden gezicht weer toe te eigenen. Dit geldt in zekere zin ook voor mij. Ook ik moet de grillige, onwillige materie van mijn lichaam bedwingen. Maar ik kan grotendeels volstaan met werken aan mijn lichaam als beeld – een beeld dat zich bovendien behoorlijk gemakkelijk laat temmen. Elise en Leah moeten veel meer vreemdheid overwinnen dan ik. En die vreemdheid manifesteert zich bij hen zowel in het hebben als in het zijn van hun lichaam. Om zichzelf te kunnen zijn, moeten zij veel harder werken. Onze verhalen zijn echter op het meest basale niveau gelijk. Voor ons alledrie is eigenheid geen oorspronkelijk gegeven, maar is juist de vreemdheid primair. Eigenheid is hiermee eerder een beloofd land dan een verloren paradijs. En zo is vreemdheid de motor van het verlangen naar meer eigenheid: een drijvende kracht achter ons zelfwerk.

Dank

Mijn dank gaat uit naar alle mensen die ik in het kader van mijn promotieonderzoek heb mogen interviewen. Zonder de inkijk die zij mij gunden in hun leven met gelaatsbeschadiging was dit essay er niet geweest.

Noten

1. In dit essay gebruik ik de termen 'identiteit' en 'eigenheid' door elkaar. Ik bedoel dan datgene waardoor iemand zichzelf is en dat ook blijft, ondanks allerlei veranderingen. Het gaat me daarbij natuurlijk om 'persoonlijke identiteit', en niet om bijvoorbeeld de wiskundige 'numerieke identiteit' of de sociologische 'religieuze identiteit'. In mijn benadering draait het bovendien om identiteit als belichaamd. De dingen die ons tot onszelf maken, zijn immers niet alleen onze (mentale) capaciteiten, de verhalen die wij en anderen over onszelf vertellen of de sociale rollen die we vervullen, maar ook de materialiteit van ons eigen lichaam.

- 2 Het woord 'afwijkend' kan meerdere dingen betekenen. In dit essay gebruik ik 'afwijkend' als tegenhanger van 'gemiddeld' of 'gangbaar', en als synoniem voor 'anders'. Connotaties als 'verminkt', 'mismaakt' of 'abnormaal' wil ik nadrukkelijk vermijden. Dit geldt ook voor de term 'vreemd', die ik voornamelijk gebruik om datgene aan te duiden wat 'niet eigen' is (*alien* in het Engels). Vergelijk dit gebruik met de aanverwante tegenstelling 'zelf' – 'ander'. Ook gebruik ik 'vreemd' of 'vreemdheid' in de zin van 'anders', 'niet gangbaar'. Ik bedoel met 'vreemd' niet 'raar' of 'gek'.
- 3 Om de privacy van de deelnemers aan mijn onderzoek te waarborgen, zijn deze namen gefingeerd.
- 4 Deze veroordeling wordt bevestigd en uitgedragen in talloze sprookjes, films en andere culturele representaties, waarin de slechterik opvallend vaak lelijk is, een litteken, wrat, of bochel heeft, een hand of been mist, of donker is. De held, daarentegen, is bijna altijd mooi, heel en blond. Uiterlijk wordt zo aan innerlijk gekoppeld: lelijk of anders zijn worden dan uitingen van ondeugd. Hiermee lijkt het gerechtvaardigd om mensen met een afwijkend uiterlijk af te wijzen. Deze benadering is gegrond in de eeuwenoude traditie van de fysiognomie, die onder andere op 'wetenschappelijke' wijze verschillende typologieën van lichamelijkeheid (havisneus, handen als kolenschoppen) in verband brengt met persoonlijkheid en karakter (Wegenstein & Ruck, 2011).

Bronnen

Black, D. A. (2011). What is a face? *Body & Society*, 17(4), 1-25.

Crossley, N. (2001). *The social body. Habit, identity and desire*. London: Sage.

Halsema, A. (2000). Een lichaam zijn en hebben. Een kritiek op Bulters constructivistische visie op het lichaam. *Tijdschrift voor Gender Studies*, 3(1), 28-35.

Slatman, J. (2008). *Vreemd lichaam. Over medisch ingrijpen en persoonlijke identiteit*. Amsterdam: Ambo.

Svenaesus, F. (2009). The phenomenology of falling III: An explication, critique and improvement of Sartre's theory of embodiment and alienation. *Human Studies*, 31(1), 53-66.

vijkend'
notaties
ok voor
eigen'
f' –
aar'. Ik

amen

ndere
wrat, of
ltijd
worden
n
iditie
ypolo-
ngt met

ers
'ies,

onlijke

l,

Van Manen, M. (1998). Modalities of body experience in illness and health. *Qualitative Health Research: An International, Interdisciplinary Journal*, 8(1), 7-24.

Wegenstein, B., & Ruck, N. (2011). Physiognomie, reality television and the cosmetic gaze. *Body & Society*, 12(27), 27-55.

Kijk anders zie meer

Tien jonge wetenschappers over disability studies